

STOLT JUDE

inledning och bakgrund

PEDAGOGISK
INSPIRATION
MALMÖ

2023

PEDAGOGISK INSPIRATION MALMÖ

Omslagsbild av Daniel Maleck Lewy, 2005, - Own work, CC BY-SA 3.0, <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=549480>
Photo by Honey Fangs on Unsplash s 8
Colourbox s 9, 12, 14, 20, 21, 25, 31
Photo by NettiJonietz s 9
Photo by Hanna, från @stoltjude instagram s 10
Photo by Joel Malka s 15
Photo by Ricky David Marocko s 17
Photo by Yacob Rada s 18+19
Photo by Rebecca Stucker s 22

Innehållsförteckning

LÄROPLANER för gymnasieskolan, grundskola, förskoleklass och fritidshemmet	4
INLEDNING OCH BAKGRUND	5
INSTRUKTIONER - TEMAN	6
KÄRLEK	8
DÖDEN	12
GRUPPEN	15
PLATSEN	20
ANTISEMITISM	23
FÖRINTELSEN	25

LÄROPLANER för gymnasieskolan, grundskola, förskoleklass och fritidshemmet

I Sverige har vi fem nationella minoriteter. Dessa fem minoriteter ses i Sverige som en del av vårt kulturella arv eftersom de funnits länge i landet. En av dessa minoriteter är judar. I läroplanerna slås det fast att skolan ansvarar för att elever ska få kunskap om de nationella minoriteternas kultur, språk, religion och historia.

Detta är viktigt av två skäl, dels för att de elever som har sin tillhörighet i minoriteterna ska få möjlighet att utveckla sin identitet, dels att elever som inte har sin tillhörighet i dessa ska få kunskap om minoriteterna som en del av det svenska kulturarvet. När det gäller det första skälet så hänger detta samman med att utbildning i svensk skola ska förmedla "de värden och rättigheter som uttrycks i Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter". I konventionen om barnets rättigheter står det att barn som tillhör minoriteter har rätt till sin kultur, religion och språk.

Båda läroplanerna för skolan understryker vikten av att "främja förståelse för andra människor och förmåga till inlevelse". I detta ingår inte enbart förståelse för individer utan även grupper. Vissa grupper är mer utsatta än andra och judar är en grupp som återkommande i historien utsatts för diskriminering, förtryck och våld. I läroplanerna uttrycks tydligt att all form av intolerans som har samband med "etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning" ska "förebyggas och bemötas med kunskap och aktiva insatser".

För att förebygga ovanstående krävs kunskap om varifrån förtrycker kommer och hur detta gestaltar sig, alltså kunskap om det vi kallar antisemitism.

STOLT JUDE INLEDNING OCH BAKGRUND

Boken Stolt Jude skapades utifrån och med inspiration av ett instagramkonto med samma namn. Instagramkontot startades av judiska ungdomsförbundet 2015 och är ett stafettkonto där olika personer varje vecka berättar om sin judiska liv.

Både kontot och boken är fantastiska dörrar till den judiska världen. De visar på den stora mångfald som finns inom den judiska minoriteten. Boken trotsar förutfattade meningar som majoritetssamhället bär om judar och är en kraft i kampen mot fördomar och stereotyper. Genom att låta eleverna ta del av boken får de möta verklighetens judar som bygger en identitet utifrån olika aspekter av det judiska. De får lära känna det fantastiska och varma i den judiska gemenskapen men också de svårigheter som judar möter i ett kristet majoritetssamhälle som Sverige.

Vi på Pedagogisk inspirations antisemitismprojekt har försökt att bygga ett undervisningsmaterial som ska underlätta för dig som lärare att använda boken.

I boken finns redan en tematisk indelning men vi har valt att göra ytterligare en för att på så vis få ihop berättelser från olika kapitel i boken.

Uppgifterna grundar sig på skolans styrdokument (se separat text) och då främst de formuleringar som finns om att elever ska lära sig om nationella minoriteter, att skolan ska underlätta för företrädare för de nationella minoriteterna att utveckla sin egen identitet och att förebygga främlingsfientlighet och rasism (antisemitism).

INSTRUKTIONER - TEMAN

Det finns sex undervisningsteman; 1) Kärlek 2) Döden 3) Gruppen 4) Plats 5) Utanförskap och antisemitism, 6) Förintelsen. Du kan välja att använda ett tema eller flera beroende på vad du vill att eleverna ska lära sig och hur mycket tid du har till ditt förfogande. En stark rekommendation är att inte använda de teman som handlar om vad som görs mot judar (tema 5 och 6) ensamma utan att också ha med ett tema om det som judar ser som något positivt. Risken är annars att eleverna inte lär sig om vad judisk identitet egentligen handlar som till exempel gemenskap och stolthet.

Till varje tema finns utvalda berättelser från boken, en text om något inom judiskt liv som anknyter till berättelserna och slutligen uppgifter och frågor till eleverna att arbeta med.

Genomgång

Börja varje avsnitt med en genomgång där du presenterar temat. Börja allmänt och försök relatera temat till just din elevgrupps referensram. Låt eleverna fundera över vad som är viktigt för dem kopplat till det valda temat. Exempelvis kan de reflektera över vilka platser och traditioner som är betydelsefulla för dem.

Håll en genomgång baserad på den text om det judiska som följer med temat till exempel i temat om plats, synagogan. Var uppmärksam på elevernas förkunskaper. Avsluta området med att diskutera vilken betydelse eleverna tänker sig att synagogan kan ha för judisk identitet, både för religiösa och icke-religiösa.

Uppgifter

Därefter är det dags för eleverna att läsa och fördjupa sig i de berättelser som finns i Stolt Jude. Uppgifterna kan göras individuellt eller i en mindre grupp. Om eleverna gör uppgifterna i grupp kan berättelserna delas upp mellan dem.

I arbetet är det viktigt att du stimulerar eleverna att fundera och fantisera kring hur de tror att den andre förhåller sig till det som undersöks. Ibland kan texterna i boken vara korta och då är det viktigt att eleverna försöker läsa mellan raderna.

Om eleverna arbetat i grupp så ska de diskutera i gruppen för att komma fram till ett gemensamt svar på uppgiften.

Diskussion

Låt eleverna beskriva och diskutera vad de kommit fram till i helklass. Har de arbetat i grupper kan en representant från varje grupp berätta hur de svarat.

I diskussionen ska du som är lärare ha tre mål

Dels ska du betona att vi aldrig helt kan definiera den andre. Även om vi tror att en människa förhåller sig på ett sätt kan vi aldrig veta och därigenom är det egentligen omöjligt att sätta etiketter på människor.

För det andra så måste du balansera mellan att eleverna ser olikheter emellan sig själv om de som berättar i boken och dels att de ser beröringspunkter och likheter. Vi är både olika och lika.

Slutligen bör du betona att judisk identitet inte låter sig fångas i kategorier vilket boken försöker visa. Det finns mängder av olika sätt att förhålla sig till det judiska.

K Ä R L E K

Allmänt om kärlek

Att finna en partner och lova varandra ömsesidig kärlek och trohet är viktigt inom alla religioner eftersom det är en central del av livet. Former för hur vi väljer att visa kärlek kan också få betydelse för hur vi uppfattar oss själva, särskilt om vi bryter mot de mönster som majoritetssamhället sätter upp men också om vi bryter mot den mindre gruppens normer. Normer och regler för hur vi knyter band i kärlek inom en minoritet kan vara stärkande för identitet och gemenskap men kan också naturligtvis vara orsak för utanförskap. I berättelserna ser vi oerhört fina beskrivningar både av kärlek inom och utanför traditionella eller religiösa normer. Nedan följer en beskrivning av det traditionella äktenskapet inom judendomen.

Äktenskap inom judendom

I judisk tro är kärleken mellan man och kvinna central och i de heliga texterna finns flera förebilder för hur ett äktenskap ska fungera, till exempel Adam och Eva samt Abraham och Sara. Förbundet mellan man och kvinna är heligt och därför finns en del föreskrifter kring hur detta förbund ska ingås för att det ska bli rätt.

Äktenskapet har alltså sin grund i religiösa texter och regler men det är viktigt att tänka på att dessa regler bär en funktion även för de som inte är ett dugg religiösa eller de som är lite religiösa. Genom de ritualer som används före och under äktenskapsceremonin kan de som gifter sig finna trygghet och gemenskap även om de inte bär på någon tro. Det är även viktigt att poängtera att dessa mer traditionella ritualer även kan följas av icke- heteronormativa par.

I vissa traditionella religiösa miljöer är det vanligt att ett par förlovar sig och formulerar *tenaim*, som betyder avtal. Detta skrivs ner i ett dokument, *shtar tenaim*, där paret beskriver sitt engagemang för att gifta sig med varandra. I detta dokumentet anges också när bröllopet ska äga rum. Dokumentet läses ibland upp på en förlovningsfest.

När den stora dagen närmar sig kan brudgummen på shabbatgudtjänsten innan bröllopet kallas upp för att läsa en välsignelse över *Toran*, den heligaste skriften inom judendomen. Detta kallas *aliya* (hebreiska). I mer liberala församlingar kan detta även göras av bruden och paret tillsammans. Både brud och brudgum kan också förbereda sig andligt för äktenskapet genom att stiga ner i en *mikveh*, ett rituellt bad. Traditionellt sett görs detta endast av bruden.

När dagen för bröllopet kommer ska två vittnen skriva under *ketubah*, äktenskapskontraktet. Detta sker till största del i ortodoxa församlingar, men inte uteslutande. Många par genomgår en särskild ceremoni som kallas *bedeken* i vilken brudgummen döljer brudens ansikte med en slöja.

Bröllopsritualen genomförs under en *chuppa* (ett tyg spänt mellan fyra metallstänger som symboliserar hemmet). Efter *bedeken* leds ofta kvinnan till chuppan, där brudgummen väntar, och hon går då sju varv runt honom. Bröllopsceremonin består av två delar, som ursprungligen var två delar avgränsade av ett år och den första var då en trolovning medan den andra ceremonin var själva äktenskapet.

Den första ceremonin kallas *kiddushin* eller *erusin*. I denna ritual läser man en välsignelse över en bägare vin och över paret. Därefter ger brudgummen en ring till bruden och reciterar en text;

"Se, vid denna ring är du helgad åt mig som min hustru enligt Mose och Israels lagar."

I den följande andra ceremonin läses sju välsignelser, *sheva brachot*, i vilka man lovprisar Gud och ber att han ska ge lycka åt brudparet. Denna del av bröllopsceremonin avslutas genom att brudgummen eller brudgum och brud tillsammans stampar på ett glas så att det krossas. Denna sed bär som många andra judiska seder mängder av betydelser. Den vanligaste mening som ges åt det sönderslagna glaset är att det symboliserar det förstörda templet i Jerusalem. Riten går dock att spåra långt tillbaka i tiden och verkar då ha haft betydelsen att förbereda brudparet på de sorger som ingår i livet. En annan förklaring av ritualen är att mänskliga relationer är sköra som glas och att brudparet genom att krossa glaset förstår detta och därför tar vara på den kärlek som de bär för varandra.

Traditionellt ska brudparet sedan vara ensamma en stund, det kallas att vara i *yihud*, innan de går till bröllopsfesten.

Precis som alla de andra världsreligionerna finns inom judendomen ett förbud mot homosexualitet, men dels har en del religiösa samfund öppnat för möjligheten för homosexuella att gifta sig och dels har par själva medvetet valt att genomföra religiösa ceremonier utanför judiska församlingar. Det finns rabbiner och församlingar som vill göra judendomen mer inkluderande både vad gäller synen på kvinnan och HBTQI+.. Redan 1999 publicerade Rachel Adler sin prisbelönta bok *Engendering Judaism: An inclusive Theology and Ethics* i vilken hon föreslår förändringar även i det språk som används i ritualerna.

Uppgift om kärlek

Ellen Esther Nilsson s 47, Hanna Rajs s 60, Maor Oz s 120, Shanni s 125, Hanna Rajs s 128

Den vi älskar har betydelse för hur vi ser på oss själva. Kärleken är en viktig del av vilka vi är. Vi kan också välja att visa vår kärlek på olika sätt. Vi kan visa den i ett sammanhang och på så vis visa att vi är en del av en grupp. Vi kan också välja att avstå från att koppla vår kärlek till gruppen genom att avstå ceremonier.

Några av berättarna i Stolt Jude beskriver kärlek till en partner som en del av vem de är. Läs berättelserna och fundera över hur personerna visar eller inte visar samhörighet med en grupp utifrån sin kärlek till en partner.

D Ö D E N

Om temat

Precis som våra val i samband med kärlek har betydelse för vilka är så gäller detta även för döden. I samband med att någon nära dör blir vi sårbara och ibland också villrådiga. Ritualer och traditioner men kanske framförallt gemenskap kan hjälpa oss att hantera detta. Det är viktigt att poängtera att de ritualer som beskrivs nedan är de traditionella, de följs inte av alla. Men något som är vanligt för alla judar är att begravas så snabbt som möjligt, rituell tvättning samt någon form av gudstjänst och *kaddish* (beskrivs nedan).

Om judisk begravning

I judisk sed begraver man människor kort efter att döden har inträffat. Helst ska det ske samma inom 24 timmar. Detta är naturligtvis för det mesta svårt att få till stånd eftersom de sörjande ska hinna samlas. Att skyndsamt ordna begravningen är ändå ett sätt att visa respekt för den döde. Traditionellt brukar någon vaka över kroppen fram till begravningen.

Tahara är en ritual då kroppen tvättas och vårdas. Vatten hålls sedan över kroppen. Vatten är en viktig del i spirituella reningsritualer inom judendomen, särskilt vid övergångsritualer som exempelvis bröllop. Med taharah förbereds kroppen alltså inför sin nästa fas. Kroppen kläs sedan in i vitt tyg och läggs i en enkel träkista. Inom judendomen är det förbjudet med kremering och balsamering.

Själva begravningen kan se väldigt olika ut. Den kan inledas i synagogan, i ett judiskt gravkapell eller kanske direkt på begravningsplatsen. I Sverige idag inleds ofta ceremonin i ett kapell på begravningsplatsen. Kistan täcks av ett bärtäcke och placeras mitt i kapellet. Männen bär kippa och ibland sitter män och kvinnor var för sig. Det finns en sed att de närmast sörjande ska göra en reva i sina kläder, kriah, för att visa sin sorg.

En vanlig inledning är att en rabbin eller kantor läser ur de heliga texterna (på hebreiska). En text som är vanlig är psalm 23 från *Tehillim* (psaltaren) som börjar;

En psalm av David. Herren är min herde, ingenting skall fattas mig.

Han för mig i vall på gröna ängar, han låter mig vila vid lugna vatten.

Han ger mig ny kraft och leder mig på rätta vägar, sitt namn till ära.

*Inte ens i den mörkaste dal fruktar jag något ont, ty du är med mig,
din käpp och din stav gör mig trygg.*

Texterna avser att väcka de sörjandes tankar på döden och samtidigt ge tröst. Efter läsningen håller vissa minnestal över den döde. I modern tid har det blivit vanligt att familjemedlemmar och vänner håller egna minnestal med känslotarka och insiktsfulla berättelser om den som lämnat världen. Den döde bärs sedan av anhöriga till graven och under tiden läses *Tehillim* 91. Graven fylls i för hand av anhöriga och andra deltagare på begravningen, efter att jord från Israel har placerats på kistan. När graven är fylld läses olika böner, exempelvis *kaddish*, som bland annat är en sorgbön skriven på arameiska. Det är en hymn till Herren vars funktion är att visa att de efterlevande trots att de förlorat en anhörig fortfarande lovsjunger Gud. Begravningen avslutas sedan av minnesbönen *El Male Rachamim* i vilken man ber Gud att ta hand om den som lämnat världen och minnas alla goda handlingar den döde utfört.

De sörjandes kaddish

Må hans stora namn upphöjas och helgas i den värld, som han skapat efter sin vilja, må han låta sitt rike komma till makt i edert liv och i edra dagar, och i hela huset Israels levnad, snart, i en nära framtid. Härtill sägen: Amen!

Må hans stora namn vara välsignat i evighet och i evigheternas evighet!

Må den Heliges namn välsignas och prisas, äras och upphöjas, uppbäras och förhärligas, berömmas och lovsjungas. Må han lovprisas utöver all välsignelse, sång, pris och tröst som kan uttalas i världen. Härtill sägen: Amen!

Må himmelens rika frid och liv komma över oss och över hela Israel. Härtill sägen: Amen!

Må han som, som stiftar frid i sina höjder, låta frid råda över oss och över hela Israel

Efter begravningen inleds den sorgevecka för de närmast anhöriga som kallas shiva. Under shivan kan de sörjande ge fritt utlopp åt sin djupaste sorg. När shivan inleds tänds ett ljus som sen brinner i sju dagar. Spegel täcks över, man rakar sig vanligtvis inte, byter inte kläder och tvättar sig inte heller. Det är förbjudet att arbeta under denna tid. Under shivan är det sed att vänner och släktingar ska komma med mat till de sörjande så att de slipper tänka på detta och kan ägna all tid åt sorgearbetet.

Efter sju dagar (hur mycket eller lite man sörjer är naturligtvis upp till var och en) går sorgearbetet in i en ny fas. I trettio dagar kan de anhöriga hålla fast vid vissa sorgehandlingar, som att inte köpa nya kläder, inte klippa sig eller gå på bröllop. Om ens förälder har gått bort väljer vissa att hålla fast vid dessa handlingar tills elva månader har gått. Efter elva månader är traditionellt den officiella sorgetiden slut. Det är vanligt att det är nu som gravstenen placeras och avtäckts i en ceremoni. Det hebreiska dödsdatumet, *yahrzeit* på jiddisch, kan av vissa i högtidlig hållas med kaddishläsning vid gravplatser och/eller i synagogan årligen. Vanligt är då att tända ett så kallad *yahrzeit*ljus, som brinner i ett dygn.

U p p g i f t

Anna Nachman s 49, Hanna s 59, Shelly Ravid s 84, Michael Einhorn s 99, Adam Smolak s 106, Hanna Rajs s 128,

Döden är en realitet som är omöjlig att undvika för oss människor. Den skrämmer de flesta av oss och instinktivt försöker vi hålla påminnelser om den borta. Genom att sätta döden i ett sammanhang kan vi göra den förståelig och lättare att bära. Vi kan också välja att låta den som lämnat oss leva kvar genom att hålla hans minne levande. På så vis kan de vi älskar följa oss hela livet trots att deras kroppar inte längre finns där.

I några av texterna i *Stolt Jude* lyfter berättarna döden eller minnet av döda människor. Hur vi möter döden tillsammans kan visa på vad vi identifierar oss med. Läs berättelserna och fundera över hur detta kan gestalta sig. Fundera även på varför berättarna valt att lyfta en särskild person? Vad i den dödes personlighet och liv ses som viktigt för den egna identiteten?

GRUPPEN

Olika indelningar av judisk identitet

Att identifiera sig som jude kan innebära en mängd olika saker. Varje judisk person kan lägga mer eller mindre vikt på olika delar i sitt identitetsskapande. De allra flesta judars identitet bygger på en upplevelse av att vara ett folk, och en del av en familj, med en gemensam historia och bakgrund. Trots att den judiska gruppen numera är utspridd över världen finns det en gemensam kärna i identiten, kulturen och religionen.

Icke-judar har en tendens att se judar som en homogen grupp, en grupp där alla är likadana. I själva verket är det tvärtom. De som identifierar sig som judar ser på sin judiskhet på olika sätt när det kommer till etnicitet, historia, kultur, språk och religion, samt hur begreppet jude ska förstås.

Judar kan delas in efter geografisk, kulturell och språklig bakgrund, men kan också ses utifrån religiös bakgrund. Ibland sammanfaller dessa kategorier men inte alltid. Men tanken om att just tillhöra samma folk, *Am Israel* (Israels folk), är centralt för de flesta.

I den förstnämnda indelningen som är viktig för judars självbild finns exempel på framförallt dessa grupper; ashkenaziska judar, sefardiska judar, etiopiska judar och *mizrachim*. Grupperna ser sig ha en gemensam historisk bakgrund i det område som beskrivs som Kanaan, Israel och Palestina. Här fanns olika statsbildningar åtminstone tusen år före vår tideräkning.

Den judiska gruppen sägs leva i vad som kallas diaspora, som betyder förskingring. Begreppet har länge använts för att beskriva judarnas bosättning utanför hemlandet, först i och med den babyloniska fångenskapen, migrationen runt Medelhavet och sedan efter den romerska fördrivningen. I och med detta har den judiska kulturen och identiteten formats och utvecklats på olika platser och bildat, bland annat, de ovan nämnda grupperna som beskrivs mer nedan.

Under 500-talet före vår tideräkning (f.v.t) ockuperade det mäktiga Babyloniska riket det judiska kungadömet Juda. Stora delar av den judiska befolkningen deporterades till Babylon, huvudstaden. Den här perioden kallas den babyloniska fångenskapen och har fått en stor betydelse för den judiska religiösa traditionens utveckling. Efter denna blev vissa judar kvar i området.

Under grekisk tid kom många judar att flytta och bilda judiska församlingar runt om Medelhavet. Den stora utflyttningen från Israel kom dock med uppror mot romarna strax efter vår tideräkningens början. Juda var ockuperat av romarna men gjorde ständigt revolt för att återfå sin frihet. De två sista upproren 70 efter vår tideräkning (e.v.t) och 137 e.v.t. kom att resultera i en katastrof. Romarna brände ner templet i den första revolten och tvingade iväg stora delar av den judiska befolkningen från Jerusalem. I den andra revolten tvingades ytterligare stora mängder judar bort.

Sefardiska judar

De utvecklade efterhand ett eget språk, ladino, i vilket latin med spansk dialekt blandades med hebreiska. I det multikulturella rike som blev konsekvensen av arabernas erövring av området utvecklades en särskild kultur. Denna kultur kallas sefardisk kultur och judar som är ättlingar till denna grupp kallas sefardiska judar. När de kristna intog Iberiska halvön kom judarna att utvisas från området. Många flyttade då österut till det som då var det Osmanska riket (bestod av till exempel Balkan och Nordafrika). Den sefardiska kulturen kom då att påverka judenheten i Mellanöstern mycket.

Ashkenaziska judar

En grupp judar emigrerade först till Frankrike och fortsatte sedan upp genom Rhendalen till det som idag är Tyskland. Dessa judar kom att bo i en kristen miljö med germansk kultur. Även denna grupp utvecklade ett eget språk, jiddisch (en blandning av främst medeltidstyska och hebreiska). Under medeltiden förföljdes judar i Europa och i slutskedet av denna period utvisades de från stora delar av Tyskland, Frankrike och England. Istället begav de sig österut och kom att skapa en kultur i nuvarande Polen, Ukraina, Vitryssland och Ryssland. Denna kultur kallas för ashkenazisk och de judar som är ättlingar till dessa kallas ashkenaziska judar.

Den ashkenaziska gruppen är idag den största och inom den ryms också en stor variation av kultur och traditioner. De ashkenaziska judarna lämnade till stor del Östeuropa under sent 1800-tal och framåt. Till stor del på grund av förföljelser och massmord på judar, som kallas pogromer. Förintelsen påverkade också den ashkenaziska befolkningen hårt, särskilt i Polen.

Jiddisch, som talades av en stor majoritet av de ashkenaziska judarna, används numera endast av en bråkdel ultraortodoxa judar. Men många ord lever kvar och används av många. Särskilt i engelskan har vissa ord på jiddisch blivit allmänt vedertagna, då många judar migrerat till USA. Idag finns också ett större intresse hos den yngre judiska befolkningen att läsa sig jiddisch och om jiddischkultur. I Sverige är jiddisch ett av fem minoritetsspråk. Majoriteten av de judar som bor i Sverige är judar med ashkenazisk bakgrund, men inte endast, vilket boken *Stolt Jude* vittnar om.

Mizrachim

De judar som blev kvar och sedan spred sig runt i Mellanöstern och Nordafrika, kallas med ett samlingsbegrepp för mizrachi (mizrachim i plural). Detta är i sig ingen enhetlig grupp utan består av många olika judiska grupper som fanns i området när europeiska judar gjorde aliya, emigrerade tillbaka. Gruppen innehåller bland annat turkiska judar, libanesiska judar, irakiska judar, persiska judar, indiska judar, egyptiska judar och jemenitiska judar. De talar/har talat en mängd olika språk som judeo-arabiska, judeo-tat, judeo-persiska, arameiska och så vidare. Efter att Israel bildades 1948 blev regeringar i dessa områden alltmer antijudiska och judar tvingades fly från sina hemländer till bland annat Israel. Idag finns inga eller endast ett fåtal judar kvar i Mellanöstern och Nordafrika.

Persiska judar

När det Babylonska riket ockuperade kungadömet Juda deporterades alltså många judar till Babylon. När perserna under Cyrus den store besegrade babylonierna frigavs judarna och fick åter möjlighet till att flytta hem. Några stannade dock kvar i Persien och dessa utgjorde de persiska judarna. Det judiska folkets historia i persiska riket har stor betydelse även för judar idag. Esters bok, en del i den heliga boken *Tanach*, är central för den judiska högtiden Purim. Berättelsen handlar om en judisk kvinna, Ester, som blev drottning i persiska riket. Tillsammans med sin kusin Mordechai räddade hon det judiska folket i riket från ett folkdöd. Under årens gång har de persiska judarna spridit sig runt i Mellanöstern. Vissa stannade i nuvarande Iran där det även finns viktiga platser kvar som är relaterade till judendomen. Bland annat sägs Esters och Mordechais gravar finnas i Hamadan, i västra Iran. Andra persiska judar etablerade sig i nuvarande Azerbadjan, Uzbekistan och Kazakstan. I dagens Iran lever några tusen judar, de flesta andra har emigrerat eller flytt till Israel och USA. Vilket gäller de flesta med persiskt judiskt påbrå.

Jemenitiska judar

Jemenitiska judar, eller *teimanim*, är judar som tidigare levde i Jemen och som lever enligt de jemenitiska traditionerna. Enligt traditionen sägs de ha etablerat sig i Jemen någon gång mellan runt 600-400 f.v.t. Den jemenitiska kulturen och traditionerna skiljer sig mycket från andra judiska grupper. Många andra grupper inom kategorin mizrachim har delvis anammat sefardiska traditioner och liturgi. Jemenitisk hebreiska räknas av många som den hebreiska som ligger närmast den historiska/bibliska när det gäller uttalet. De jemenitiska judarna har dock historiskt också talat jemenitisk arabiska, men med en specifik judisk dialekt. Jemenitiska judar, och de kurdiska, är de enda som fortfarande använder både hebreiska och arameiska i synagogan. Det finns även specifik traditionell jemenitisk klädsel som används vid exempelvis bröllop (ses på bilden på sidan 10).

Då den judiska gruppen har behövt fly ifrån Jemen bor nu majoriteten i Israel (i Jemen finns endast en judisk individ kvar).

Etiopiska judar

Etiopiska judar, också kallade Beta Israel, levde länge isolerade från resten av judenheten, i minst tusen år. Först under 1900-talet kom de etiopiska judarna i kontakt med andra judiska grupper igen. De har utvecklat en egen typ av judisk religion. Etiopiska judar har exempelvis en högtid, Sigd, som inte firas av någon annan judisk grupp. Den infaller 50 dagar efter Jom Kippur (försöningsdagen). Sigd handlar om att acceptera Tora, och datumet tros vara det då Gud uppenbarade sig för Moses för första gången. Under 50-talet fick de etiopiska judarna hjälp att emigrera till Israel, vilket de flesta då gjorde.

Indelning utifrån religiösa tolkningar

Judar kan också se religion som betydelsefull för sin gemenskap och identitet. Det har funnits mängder av tolkningar av vad det innebär att vara en religiös jude genom historien. I samband med den judiska upplysningen *haskala* kom de religiösa tolkningarna, främst inom gruppen ashkenaziska judar, att förgrena sig i en mängd olika grupper. Bland annat ortodoxa judar som försöker följa de flesta judiska traditioner och lagar, reformjudar som försökt anpassa judiska seder och regler efter de samhällen där de bor och konservativ judendom som försöker ta en mellanväg. Även inom dessa grupper finns stor variation. Exempelvis följer ortodoxa judar den religiösa lagen *halacha* men lever i det moderna samhället.

Det finns också en grupp judar som betecknas som ultraortodoxa (*haredi/haredim*). Dessa består av olika tolkningar av vad det innebär att vara jude som uppkom i Östeuropa under 1700- och 1800-talet. De två mest kända grupperna kallas *mitnagdim/litvaks* och chassidier. Båda grupper ser religionen som något

som ska genomsyra allt i livet. Många inom dessa grupper försöker leva avskilt från resten av samhället. Den förstnämnda ser studiet av Tora som något som alla judar ska använda all sin tid till medan chassiderna menar att lagar och studier inte är allt utan att det går att nå Gud exempelvis genom bön och dans.

I sekulära stater som Sverige, USA och Israel finns det mängder med judar som inte är religiösa, men de flesta av dessa ser ändå sig som judar utifrån sin historiska, etniska och kulturella koppling till den judiska gemenskapen. Icke-religiösa judar kan följa regler och fira traditioner av kulturella skäl.

Under 1800-talet utvecklades politiska ideologier med koppling till judisk identitet. Idag kvarstår främst det vi kallar sionism. Sionism kan beskrivas som judisk nationalism, tanken att judar är ett folk som därigenom har rätt till en nationalstat.

Uppgift till eleverna

Hanna s.86, Daniel Amos s.88, Shelly Ravid s.90, Nathalie Gunnarsson s.91, Joel S. 92, Ninwe Moshe Nano s.93, Nathaniel Creson s.94, Emma s.119, Ricky David Marocko s.121 och 126, Hanna Rajs s.122, Shamie s.125, Maor Oz s.127

Inom den judiska gemenskapen finns en stor mångfald vad gäller språk, kultur, nationaliteter, historia, tradition och religion. Samtidigt så finns det något i den judiska identiteten som går ut över de variationer som finns och skapar en upplevelse av gemenskap.

Läs berättelserna och beskriv vilka olika uttryck för grupp-gemenskap du hittar. Vad i den egna gruppens liv lyfter personen som viktig för sin identitet? Finner du något som pekar på en gemenskap som går bortom den egna gruppen?

PLATSEN

Platser kan betyda mycket för individers och grupperns identitet. Vi talar om att plaster bär på ett symbolvärde, de bär på något mer än vad som kan ses för blotta ögat. Platser kan upplevas som heliga, trygga, otrygga eller till och med skräckinjagande. De platser som har betydelse för oss i vår utveckling kan både vara platser i vår närhet, i vår vardag och platser långt borta som vi möter bortom vardagen. Det finns också platser av längtan inom oss, kanske en plats vi vill till men ännu inte kommit till.

Jerusalem och Israel

Det finns en plats som har betydelse för många judar på ett eller annat sätt, och det är Israel. Det landområde som idag utgör Israel och Palestina är centralt för de viktigaste historiska och religiösa berättelserna.

Det är i detta land patriarkerna Abraham, Isak och Moses levde och där sedan profeterna vandrade och det var här som det historiska templet stod. Judars relation till Israel kan vara svårt för icke-judar att förstå eftersom kärleken till landet finns inom både en historisk och en religiös dimension. De mytologiska berättelserna går sida vid sida med de historiska. Högtiderna som är så viktiga för judars sammanhållning gestaltar minnen av händelser som är länkade till Israel eller områden däromkring.

Centralt för judarnas långa tid i diaspora var den kärlek, längtan och sorg som var kopplad till det land som romarna ödelade under första århundradet efter vår tideräknings början. År 70 e.v.t brände romarna ner templet i Jerusalem och femtio år senare fördrev de stora delar av den judiska befolkningen. I den hebreiska frasen "*LShana Haba'a Biyerushalayim*" (nästa år i Jerusalem) som upprepas varje Pesach i judiska hem kan man skymta ekot av den förtvivlan som denna händelse resulterade i.

Att älska Israel handlar alltså om så mycket mer än kärleken till en modern nation även om det finns många judar som älskar Israel som politisk och nationell institution. Sedan 1948 är Israel en nationell realitet vilket innebär att landet särskilt i belysning av de förföljelser som skett av judar i Europa även kan utgöra en trygghet, någonstans dit man alltid kan fly.

Synagogan

Synagogan är en plats för lärande om Tora, bön, firande av religiösa högtider som Rosh Hashana, Jom Kippur och Simchat Tora samt för viktiga ritualer i människors liv som bröllop, *bar mitzva* och *bat mitzva*.

Det judiska templet i Jerusalem var fortfarande i funktion när synagogan kom att bli en mötesplats för judar. Orsaken till att man samlades var i första hand inte för att be utan för att bli undervisade i Tora och de andra heliga texterna. På hebreiska heter synagoga *beit kneset*, som betyder samlingshuset. Rabbinerna som var de som ledde sammankomsterna i synagogan hade ingen ceremoniell funktion utan fungerande som lärare. Själva ordet rabbi betyder "min lärare".

Efter templets förstörelse övergick en del av de ceremoniella funktionerna till synagogan, framförallt den gemensamma bönen. En synagoga kan byggas på många olika sätt och i olika stil, men när det gäller insidan finns det regler att hålla sig till.

I synagogan finns ett skåp, arken, som innehåller Toran. Toran är en helig text och i synagogan läser man inte denna ur en bok utan ifrån en rulle av pergament där texten är skriven för hand. Utslitna Torarullar förvaras i ett rum tillsammans med andra heliga objekt, som heter *geniza*. Här finns exempelvis texter som innehåller Guds namn men även objekt som *tefillin* och tyget som Torarullarna förvaras i. När en församling vill göra sig av med dessa objekt måste de begravas.

Eftersom lärande och läsning av de heliga texterna står i centrum så finns i synagogan en upphöjd plats med ett läsbord, en *bima*. Den kan vara placerad i mitten av byggnaden eller i närheten av arken. Oftast är det ashkenaziska synagogor som har biman i anslutning av arken, och sefardiska i mitten av rummet. De är även olika utformade, då torarullarna ser olika ut. De ashkenaziska torarullarna läses liggande på biman. De sefardiska rullarna finns inuti vackert utsmyckade cylinderformade höljen/hållare, och läses stående. Därför är biman i sefardiska och mizrachi synagogor platta.

Inom judendom finns tre huvudspår som uppstod i övergången till modern tid. Dessa tre huvudspår innebär olika förhållningssätt och tolkningar av Tora, de judiska lagarna men också av gudstjänstordning. I ortodox judendom uppmärksammas och följs flest av reglerna. I ortodox judendom har man därför behållit seden att män och kvinnor ska sitta åtskilda. Detta kan ske på så vis att kvinnorna sitter bakom ett skynke eller på en läktare. I de flesta konservativa synagogor sitter män och kvinnor blandat vilket de alltid gör i reformsynagogor .

Uppgift

Några av berättarna i Stolt Jude lyfter platsens betydelse för vilka de är. Läs berättelserna Elisabeth s 34, Daniel s 56, David Lejbowicz s 38, Hadassa Creon s 62, Ella Kessler s 107, Nathalie Gunnarsson s 72

Vilka platser nämns som viktiga för personernas identitet?

Hur är dessa platser viktiga för personernas identitet?

Är platsen länkad till kultur, religion, historia eller något ytterligare?

ANTISEMITISM

Antisemitism kan förstås som hat mot judar. Hat mot judar har förekommit långt tillbaka i historien. Den har kommit från bland annat babylonier, greker och romare. Judar har då definierats som en motgrupp. Hurvida detta tidiga hat mot judar är detsamma som den antisemitism vi ser idag råder det delade uppfattningar om bland forskare. Vad vi däremot vet är att den antisemitism vi ser idag har sin grund i kristen teologi. Under tvåtusen år har kristna antijudiska föreställningar överförts till flera icke-religiösa sammanhang till exempel nationalism, rasbiologi, kulturella föreställningar och politiska ideologier. Föreställningarna har också spridit sig geografiskt till i stort sett hela världen och även etablerat sig inom islam.

Antisemitism innefattar en mängd olika fenomen som idéer, bilder, språkliga uttryck, myter och handlingar. Vad de har gemensamt är att de alla utgår från hat mot judar i deras egenskap av att de är judar. Antisemitiska föreställningar leder till diskriminering, hot och våld och är ett hot mot demokratin.

För att förstå vad antisemitism är kan vi tänka oss den som fientliga fantasier om judar som ligger färdiga att använda på samma sätt som vidskepligheter och sagor i folktron. De här föreställningarna utvecklades till konspirationsteorier redan under medeltiden och fortfarande idag är antisemitism ofta en del av konspirationsteorier.

Det är viktigt att poängtera att antisemitism inte har något med verkliga judar, judendom eller judisk identitet att göra. De är som ovan nämnts fantasier om vad judar är utan grund i verkligheten. På grund av detta behöver antisemitism inte några judar närvarande för att reproduceras.

Antisemitism kan delvis beskrivas som rasism, en av många rasismer. Samtidigt så är det viktigt att poängtera att antisemitism skiljer sig från de flesta rasismer på en viktig punkt. Rasism har som funktion att stärka gruppidentitet genom att visa andra grupper som underlägsna. I antisemitism beskrivs visserligen judar som onda, giriga och fega, alltså dåliga moraliska egenskaper. Men i de egenskaper som inte är kopplade till moral anses judar i stället vara överlägsna. Inte sällan finns en underton av rädsla, konkurrens och avundsjuka i antisemitism. Judar anses vara bättre affärsmän, mer intelligenta, bättre talare, skickliga i manipulation och så vidare än andra.

Judar i hela världen har under historien fått utstå vågor av antisemitism, ibland folklig, ibland statlig, ibland subtil diskriminering, ibland brutalt våld med dödlig utgång. Detta har påverkat judiska samhällen och individer. Idag är det i vissa länder och städer vanligt att judar gömmer identitetsmarkörer som davidsstjärnor och inte vågar vara öppna med sin judiska tillhörighet.

Antisemitism innefattar alltså en mängd olika myter, föreställningar om och fördomar mot judar som är anpassningsbara.

Det innebär att antisemitism finns inom en mängd olika grupperingar, exempelvis politiska och religiösa. Eftersom antisemitism finns i alla grupperingar, och är en del av västerländsk kultur, känner många judar att det inte finns några sammanhang där de kan vara helt trygga. Den här otryggheten resulterar som ovan nämnts i en minskad öppenhet kring det judiska, men även kring en social rädsla kring vilka sammanhang man vill vara med i.

Dålig kunskap om judisk identitet, kultur, religion och historia kan också skapa ytterligare utanförskap och gör det svårt för judar att ha möjlighet att utveckla sin identitet i unga år. I Sverige har flera rapporter visat att det i svensk skola finns dålig beredskap för och dålig kunskap om antisemitism, men också om judisk religion, kultur och historia trots att judar är en nationell minoritet och att judar funnits i Sverige under lång tid.

Uppgifter om utanförskap och antisemitism

Josefin Knudsen s 48, Hanna s 67, Noah Kaplan s 68, Shelly Ravid s 69, Arthur s 71, Nathalie Gunnarsson s 72, Jonatan Macznik s 73, Shelly Ravid s 74 - 75, Salomea Gosenius 76, Aron Verständig s 77

Antisemitism har ingenting med judar eller judendom att göra. Antisemitism är icke-judars fientliga fantasier om judar som ofta visar sig som hat mot judar för att de är judar. Fantasierna kan vara gamla, nya eller en blandning av historiska och samtida vanföreställningar. Många av Stolt Judes författare har mött antisemitiska uttryck.

Läs berättelserna och fundera över på vilket sätt judiska personer i texterna blir utsatta. På vilket sätt blir de angripna? Fundera även över hur vi borde reagera när vi bevittnar att någon utsätts för antisemitism?

F Ö R I N T E L S E N

“Tänk om vi levde i en värld som kände oss för det vi har gjort och inte det som har gjorts mot oss”

- Hanna Rajs

Inledning

Förintelsen handlar inte om judar utan om vad som gjordes mot judar. Det kan därför tyckas märkligt att inte bara Förintelsen har fått en egen avdelning utan att den också är så omfattande. Även om Förintelsen inte har något med judisk identitet att göra så utgör den ett fruktansvärt trauma för de judar som överlevde men även för kommande generationer av judar. Förintelsen kom slutligen att ändra på hur den judiska befolkningen var fördelad i världen. Att texten har tillåtits att bli så omfattande handlar om att vi vill undvika missförstånd. En så symbolladdad händelse som Förintelsen blir lätt en en projektionsyta för oss människor att spegla vår samtid i. Oändligt med jämförelser görs hela tiden mellan moderna händelser och Förintelsen, de flesta av dessa grovt förenklade och felaktiga. Vi vill motverka att så sker och därför har vi tillåtit att den här texten får mer utrymme.

Före andra världskriget fanns det 9 miljoner judar i Europa, vilket utgjorde cirka 1,7 % av befolkningen. Nu utgör judar 0,1% av Europas befolkning. Var tionde polack var före andra världskriget jude medan siffran idag ligger på 0,01%. Detta är siffror, statistik, men kanske kan de ändå säga oss något. Vad som döljer sig bakom siffran 9 000 000 är en stor mångfald av människor som på olika sätt förhåller sig till sin judiska identitet.

Under 1800-talet hade den judiska befolkningen ökat och många hade flyttat till städerna. Bland alla dessa människor fanns mängder med arbetare, hantverkare, människor som sysslade med handel men även vetenskapsmän, poeter, kompositörer, läkare, advokater och direktörer. De erkände sig till olika ideologier och religiösa inriktningar. En del hade valt att ingå i sitt lands kultur medan andra höll fast vid de judiska kulturer som utvecklats i Europa under diasporan. Judarna var en viktig och drivande del i vetenskap, teknik, litteratur, konst och musik, en del i europeisk framgång. Och så under några år försvann allt detta i ett vansinne av död. De som överlevde hade ofta förlorat allt, familj, släktingar, vänner, grannar, hela byar och städer hade utplånats av nazisterna. Europa hade ända sedan 1000-talet varit en farlig plats för judar, men nu ansåg många att det inte längre fanns någonting hopp för judar i Europa och många av de kvarvarande utvandrade till Israel, USA och Australien.

Det är självklart att Förintelsen fortfarande är något som de flesta judar behöver förhålla sig till. Framst genom berättelser om förlorade släktingar och vänner men också utifrån att detta massiva hat byggt på fantasier kunde tillåtas drabba judar med sådan kraft.

Antisemitism och Adolf Hitler

Antisemitismen hade under 1930-talet ökat i hela Europa. I flera länder ansåg politiker att deras land hade ett judeproblem det vill säga att de såg den judiska befolkningen som ett främmande element i nationalstaten. I dessa länder diskuterades olika strategier för att få judarna att flytta (eller ibland förmå judar att helt ge upp sin judiska identitet och assimileras). Att judar sågs som något ovälkommet grundade sig på föreställningar om judar som saknade verklighetsförankring.

Grunden till de här föreställningarna kan spåras tillbaka till den kristna kulturen men hade på 1900-talet kommit i nya former. Antisemitismen fanns som nationalistiska, rasbiologiska och kulturella föreställningar. I Tyskland fanns ett parti som hade gjort flera av dessa föreställningar till en ideologi, NSDAP. Partiet leddes av Adolf Hitler och var ett ytterlighetsparti utan något riktigt inflytande.

År 1929 drabbade USA och senare Europa av en börskrasch med följande lågkonjunktur. Särskilt hårt drabbades Tyskland eftersom landet var beroende av ekonomiskt stöd från USA. BNP störtade och arbetslösheten sköt i höjden. Detta gjorde att tyskarna tappade förtroende för mittenpartierna och både kommunisterna och NSDAP (nazisterna) ökade dramatiskt. Genom en koalition med de konservativa kom Hitler till makten 1933 och utsågs som rikskansler (ledare för regeringen, ungefär som en statsminister). Hitler föraktade demokratin och när en eldsvåda utbröt i riksdagshuset utnyttjade Hitler detta som skäl för att börja förfölja politiska motståndare. Nazisterna öppnade koncentrationslägret Dachau och till detta skickades socialdemokrater och kommunister. Hitler lyckades sedan avskaffa det ena partiet efter det andra och när president Paul von Hindenburg dog tog han över detta ämbete och utropade sig som Führer.

Diskriminering och förföljelser

Nazisterna började omedelbart att ta sig an Tysklands upplevda judeproblem. Tyskland hade en liten judisk befolkning (0,7% identifierade sig som judar). Nazisterna påbörjade en politik där judar först isolerades från resten av befolkningen genom att staten definierade vilka som var judar. Därefter såg nazisterna till att judar förlorade den ena rättigheten efter den andra. Judar förlorade sitt tyska medborgarskap, sina arbeten, de fick inte gifta sig med icke-judar, de förlorade tillträde till offentliga platser som badinrättningar, judiska barn fick inte längre gå i skola och judisk egendom beslagtogs. I Tyskland utbröt också flera vågor av antisemitiskt våld där judisk egendom förstördes och judar attackerades. Nazisternas förhoppning var att judar skulle lämna landet. Det problematiska var bara det att inget land stod beredd att ta emot dem. Judarna fick inte heller lov att ta med sig sina tillgångar, utan bara en ytterst begränsad summa pengar. Därför skulle de få svårt att klara sitt uppehälle i ett nytt land. Många judar ville emigrera till brittiska mandatet Palestina men där hade engelsmännen gjort det svårt för judar att få komma in. Nazisterna ville "avjudaisera" Tyskland. Nazisternas anordnade bokbål där judiska texter brändes och de införde raslära som ett obligatoriskt ämne i skolan där också tyska barn genom fruktansvärda antisemitiska bilder och myter fick lära sig vad nazisterna menade att judar var.

I Tyskland trappades våldet mot den judiska befolkningen stadigt upp efter nazisternas maktövertag. Den 9 november 1938 utbröt den så kallade Novemberpogromen. Judiska hem, synagogor och judiska verksamheter sattes i brand och vandaliserades runt om i Tyskland. Judar attackerades och fyrahundra judar mördades under natten 9 - 10 november. Efter pogromen skickades flera judar till koncentrationsläger, vissa begick självmord i förtvivlan. Pogromen fick stora tidningsrubriker i de europeiska länderna, även i Sverige. Som en ytterligare förödmjukelse krävde de nazistiska myndigheterna att de kvarvarande judarna skulle betala för all förödelse som vandalerna hade lämnat efter sig.

Krig och getton

Hitler planerade också ett krig i vilket han skulle "befria" Europa från judisk närvaro och skapa livsrum åt tyskarna. Hitler trodde att judar styrde framförallt Sovjetunionen, men också Storbritannien, Frankrike och USA. 1939–1942 utarbetades nazisternas Generalplan Ost. Det var en plan för hur Östeuropa, efter ett framgångsrikt krig mot framförallt Sovjetunionen skulle kunna koloniserars. Planen innebar att cirka 30 miljoner människor skulle tvångsförflyttas efter kriget, användas som slavarbetare eller mördas, beroende på vilken "ras" de ansågs tillhöra. De bördiga områdena skulle etniska tyskar ta i besittning. I den nazistiska föreställningsvärlden var de slaviska folken (polacker, ukrainare och ryssar) undermänniskor och därigenom underlägsna arierna. Judar var i denna föreställning som redan nämnts en icke-ras.

I september 1939 invaderades Polen av nazisterna. Nazisterna upprättade koncentrationsläger, inledningsvis för att skicka polacker till. Nazisterna avsåg att helt utplåna Polen som nation. I städerna upprättade nazisterna getton, små med murar eller staket avgränsade områden, där judar tvingades bo. Matleveranserna till dessa isolerade områden var obetydliga och det ledde till svält och sjukdomsepidemier. Även tyska judar deporterades till getton i Polen. Alla judar i ockuperade områden måste bära en gul davidstjärna. 1941 tvingades även de judar som fortfarande befann sig i Tyskland att bära den gula davidstjärnan. I Polen infördes dödsstraff för judar som rymde från getton och även för polacker som hjälpte dem. Men även om judar stannade i getton så kunde de när som helst bli utsatta för våld av nazisterna och även mördas. När nazisterna kom att ockupera allt fler nationer (exempelvis Frankrike, Italien, Danmark, Norge, Belgien och Holland) deporterades dessa länders judar till staterna i öst. Antalet judar i Polens getton ökade och därmed även svält och sjukdomar.

Förintelsen

Massmorden på judar i stor skala inleddes sommaren 1941 i samband med Operation Barbarossa det vill säga tyskarnas angrepp på Sovjetunionen. I det kaos som uppstod när de tyska styrkorna avancerade fördes judar ut från städer och byar och sköts. Ibland tog lokalbefolkningen själva hand om mördandet. Samtidigt med invasionen växte en plan fram att lösningen på problemet med judarna var att mörda dem. Operation Reinhard, döpt efter den ledare som skulle genomföra den, Reinhard Heydrich, hade som mål att likvidera alla judar på polsk mark, det vill säga det område som tyskarna efter ockupationen kallade Generalguvernementet. Idén att mörda alla judar i Polen kom alltså samtidigt som att judar faktiskt mördades i de områden som nazisterna erövrade av Sovjetunionen. Även i Polen tvingades judar ut från städer och byar. Gamla, unga, kvinnor, män och barn kördes eller tvingades gå till avrättningsplatser där de kläddes av nakna, sköts och begravdes i massgravar som de ofta själva tvingades gräva. Mördandet utfördes även i Polen av specialförband (Einsatzgruppen), med män från ordningspolisen och nazisternas säkerhetstjänst. Det förekom dock också att bödlarna kom från lokala insatsförband, framförallt från Ukraina och Litauen. Även militären, Wehrmacht, hjälpte till både med att förbereda massgravar och att likvidera människor.

Förintelseläger

Att mörda människor visade sig nedbrytande för en del soldater och för att effektivisera mördandet experimenterade nazisterna med gas. Inledningsvis användes specialbyggda skåpbilar som gaskammare. När detta visade sig framgångsrikt upprättades under slutet av 1941 och 1942 förintelseläger, en plats vars enda syfte var att producera död. Framförallt användes kolmonoxid, men när det stora koncentrationslägret Auschwitz - Birkenau byggdes ut till att även vara förintelseläger användes här vätecyanid (under marknadsnamnet Zyklon B). I de två mest effektiva förintelselägren Treblinka och Auschwitz-Birkenau mördades sammanlagt mer än två miljoner judar. När Auschwitz-Birkenau var som mest effektivt hade det kapacitet att mörda 8000 människor om dagen. I Treblinka var den siffran 17 - 20 000 om dagen.

Den 20 januari 1942 hölls en konferens utanför Berlin (Wannsee). Här träffades strategiskt viktiga mellanchefer i den nazistiska byråkratin och SS. Under ledning av Heydrich inventerades den judiska befolkningen i Europa och hur man på bästa sätt skulle kunna effektivisera mördandet av judarna. Massmorden på judarna fortsatte under 1942 och judar från ockuperade delar av Europa deporterades till lägren i öst.

Under vintern 1942-1943 vände kriget på östfronten. Nazisterna besegrades i Stalingrad och tvingades retirera. Samma år förlorade tyskarna Italien som allierade och även på Atlanten vände kriget till Tysklands nackdel. Trots bakslagen fortsatte tyskarna mördandet i koncentrationslägren. I april 1943 avsåg nazisterna att helt göra slut på gettot i Warszawa. Judarna i gettot gjorde då uppror. Upproret var dömt att misslyckas på förhand men gettoupproret tog en hel månad att slå ner för tyskarna. 7000 judar dog i striderna och därefter skickades de resterande 50 000 från gettot till olika förintelsläger. Innan transporterna till dödslägren hade börjat hade Warszawas getto bestått av uppemot 500 000 människor och av dessa återstod ingen.

Likvidering av läger i öst

Den 2 augusti 1943 gjorde fångarna i förintelslägret Treblinka uppror. De flesta dödades under striderna och den efterkommande jakten på landsbygden men lägret förstördes. Eftersom Auschwitz-Birkenau vid den här tiden hade en så hög kapacitet ansåg nazisterna att Treblinka inte behövdes längre och verksamheten upphörde. Den 14 oktober 1943 skedde ännu ett uppror mot nazisterna. Denna gången i förintelslägret Sobibor. Därefter blev tyskarna rädda för att liknande uppror skulle ske i andra läger. SS-chefen Heinrich Himmler gav order om att flera läger där judar användes som tvångsarbetskraft skulle likvideras.aktionen kallades Operation skördefest (Operation Erntefest). Natten mellan den 3 och 4 november 1943 anlände SS-styrkor till arbetslägret Poniatowa, utanför staden Lublin i Polen. Deras uppgift var att döda alla fångarna i lägret. Fångarna tvingades ut ur barackerna och fördes till stora gropar, som hade grävts upp en bit från lägret. Där sköts de till döds. En del fångar gjorde motstånd och vägrade att lämna barackerna. SS-männen tände då på barackerna och de fångar som var kvar blev innebrända. Totalt mördades omkring 15 000 judar i Poniatowa. Samma dag mördades också 18 000 judar i Majdanek.

Den 5 november mördades över 10 000 judar i arbetslägret Trawniki, sydöst om Lublin. Totalt mördades 43 000 judar under Operation skördefest. Trots att det stod klart för tyskarna att de var på väg att förlora kriget fortsatte de att spåra upp och mörda judar. Av rädsla för att Ungern skulle sluta en separatfred med de allierade ockuperade tyskarna Ungern den 19 april 1944. En högt uppsatt SS-man, Adolf Eichmann, anlände till Ungern och påbörjade deportationen av de ungerska judarna. Under knappt två månader deporterades 437 402 judar till Auschwitz. Antalet judar som mördades kom dock att stiga till över en halv miljon, för ända fram till dess att Sovjetunionen erövrade Budapest fortsatte mördandet.

När röda armén tvingade tyskarna till reträtt på östfronten stängde nazisterna ner och tömde förintelse- och koncentrationsläger. Fångarna skickades på så kallade dödsmarscher till andra läger söder- och västerut. Fångarna var ofta vid så dålig hälsa att de inte överlevde de långa marscherna. De som inte klarade av att gå eller flyttas lämnades kvar i lägren. 27 januari 1945 befriade den röda armén Auschwitz-Birkenau och idag högtidlighålls dagen som Förintelsens minnesdag.

Slutet

Den 8 maj kapitulerade Tyskland. Hitler hade då redan tagit livet av sig i sin bunker i Berlin tillsammans med Joseph Goebbels. Efter krigsslutet ställdes tyska krigsförbrytare inför rätta i Nürnberggrättegångarna. I Nürnberggrättegångarna var åtalspunkterna: planerande av anfallskrig, brott mot freden, krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten. Några av de högt uppsatta nazisterna dömdes för brott medan andra klarade sig undan med lindriga straff. Heinrich Himmler försökte fly undan de allierade men blev igenkänd. I samband med arresteringen hann han begå självmord med en giftkapsel.

I de rättegångar som följde efter kriget kom inte Förintelsens fasor fram helt och många som överlevt kände sig bortglömda. När de överlevande återvände till sina hem hade de för det mesta tagits över av grannar och de avvisades. I framförallt Polen utbröt våldsamheter mot kvarvarande eller hemkommande judar. Återigen mördades judar men den här gången av sina forna grannar. Detta ledde till att merparten av de överlevande judar bestämde sig för att emigrera, antingen till Amerika eller Palestina.

När Adolf Eichmann greps 1960 av den israeliska underrättelsetjänsten hölls en välbevakad och TV-sänd rättegång i Jerusalem. Under rättegången fick mängder av offer äntligen berätta vad de varit med om under kriget. Eichmann dömdes till döden genom hängning. Med denna rättegång och de följande Auschwitzrättegångarna i Frankfurt 1963–67 kom nazisternas brott mot judarna att komma till allmänhetens kännedom.

Runtom i Europa har det genom åren skapats minnesplatser på de platser där judarna blev utsatta och mördade.

Uppgift till eleverna

Emma s.85, Michael Einhorn s.98-99, Helena Kryssman s.105 och 109, Adam Smolack s.83 och 106, Ella Kessler s.107, Liam Sallmander s.110, Jonna Wolff s.112, Michael Bindefeld s.114

Förintelsen berör många judar direkt genom att släktingar som mördats eller lidit under nazisterna. Det är dock inte enbart genom direkta kopplingar som Förintelsen blir viktig. Förintelsen berör alla judar på så vis att den är det största och mest fasansfulla utslaget av antisemitism i världens historia. Den mest brutala i en lång rad av historiska övergrepp där en fientlig omvärld försökt utplåna judar. I berättelserna i Stolt Jude finns många exempel på där judiska personer lyfter Förintelsen när de talar om sig själva och sitt ursprung.

Läs berättelserna och undersök på vilka sätt som Förintelsen hänger samman med personen. Varför upplever personen Förintelsen som så viktig? Gör personen något aktivt för att själv minnas eller få andra att minnas Förintelsen?

